

Богдана ПЕТРИШАК

МИСТЕЦЬКІ РЕЧІ У ПОБУТІ ЛЬВІВСЬКИХ МІСЬКИХ ПИСАРІВ XVI–XVIII СТОЛІТЬ

Львівських писарів – представників міської еліти – у повсякденному житті оточували мистецькі речі. Смак до красивих речей міг сформуватись у дитинстві, якщо писар походив із заможної родини, або під час навчання в академії чи університеті – тоді студенти могли придбати чи отримати цінну річ у подарунок. На це часто впливало оточення нотарія, серед якого панувала мода прикрашати помешкання, носити прикраси, використовувати декоративні ужиткові предмети.

На місці роботи, у міській канцелярії, писарі також мали речі, які, окрім практичної функції, виконували ще й естетичну, були виготовлені з дорогоцінних металів або прикрашені позолотою, різьбленням, тисненням. Стіни залів засідань міської ради завішували килимами, портретами, іконами, іноді там зберігали атрибути влади.

Типовий домашній інтер'єр писарських помешкань не дуже відрізнявся від типового міщанського, але часто містив професійні речі: скриньки для листів, шкатулки, чорнило, пера тощо. Міські нотарії отримували подарунки від міської влади, клієнтів, купували та привозили дорогі речі, подорожуючи до інших міст. Більше інформації можуть нам дати писарські інвентарі, які, однак, не завжди були повними та містили недостовірні дані.

Ключові слова: писарі, побут, мистецькі речі, Львів.

Працівники львівської міської канцелярії – писарі, підписки, канцеляристи – були інтелектуалами своєї доби, буваючи в різних краях (з метою здобуття вищої освіти чи в подорожах), вони переймали інші культури і традиції. Часто оточували себе предметами мистецтва, що було ознакою не лише багатства, достатку, а й певного смаку, досягнення вищого щабля суспільної ієрархії. Як писав про колишніх студентів, майбутніх професорів, Жак Ле Гофф: “Золотий перстень, шапочка, берет, які вручалися їм у день *conventus publicus* або *inceptio*, щораз рідше розглядалися як знаки виконуваних функцій, а більше як престижна емблема. Вони носять довгу мантію, капюшон, підбитий білячим хутром, нерідко горностаєвий комір і на додаток довгі рукавички, що в Середні віки вважалися символом соціального рангу і могутності”¹. Такий портрет міг би цілком характеризувати й львівських урядників пера.

Про мистецькі речі в побуті канцелярських посадовців дізнаємося і з описових документів – інвентарів, списків міських видатків, що фіксували купівлю необхідного приладдя (нерідко вишукано оздобленого), і з приватних – листів, поквитувань,

¹ *Ле Гофф Ж.* Інтелектуали в Средние века / [пер. А. М. Руткевич]. – Санкт-Петербург, 2003. – С. 116.

особистих реєстрів, рахунків і т. д.² Зазвичай про такі речі йшлося у разі смерті писаря, їх згадували як цінний подарунок або заповідане нащадкам, придбане тощо. Джерела отримання цих предметів були різноманітні. Деякі з них з'являлися в житті канцеляриста ще в період навчання в закордонних університетах (цінні книги, канцелярське знаряддя – каламарі, прикраси, одяг), інші – під час мандрівок до різних міст і країн, ще інші – коли писар надовго чи вже й назавжди осідав у якомусь поселенні й починав облаштовувати своє житло, ще інші – як подарунки від райців з нагоди особливих дат у його житті чи житті міста. Мистецькі речі оточували нотарія на безпосередньому місці праці – у канцеляріях різних урядів (расцькій, лавничій, лонгерії), й у писарському домі.

Львівська канцелярія мала довготривалу історію та різних очільників, кар'єра яких не завжди завершувалась у Львові, тому про їхній побут і художні смаки відомо обмаль. Проте тут мешкали і писарі, життя й діяльність яких відстежені дуже добре. Одним із таких писарів був Станіслав Ансерін – “видатний архівіст XVI століття”, за висловом М. Гембаровича³, і в цьому з дослідником можна погодитися, оскільки за урядування того писаря в 1572–1585 рр.⁴ було чимало зроблено для збереження й упорядкування давніх актів. Хоча інвентаря самого житла С. Ансеріна немає, однак з цього періоду походять детальні рахунки видатків на міську канцелярію. Як свідчать джерела, в її приміщенні, де виконували свою повсякденну роботу писарі, завжди були мистецькі речі. Йдеться не лише про звичайні предмети, декоровані різьбленням, позолотою – каламарі, преси для паперу, ножиці, шухляди, столики, скриптураліки тощо, а й про доволі специфічні – ажурні глобуси для ниток і шнурів, пристрої для рахування, лініювання паперу, пергаментні папки-обкладинки для документів, шкіряні торбинки для їхнього транспортування⁵. Для поштового пересилання використовували спеціальні мішечки і скриньки. Їх виготовляли з різних матеріалів (метал, дерево, шкіра) і прикрашали тисненням (наприклад, герба міста), шовковими зав'язками, шнурами. Деякі з таких речей могли бути й удома в нотаріїв. В одному з листів до львівського писаря Войцеха Зимницького (1616–1639)⁶ повідомляється про подарунок – два каламарі з порошками (зеленим, блакитним та сірим) для присипання кореспонденції, які, вочевидь, було залишено для домашнього вжитку⁷. Цінніші речі (як-от гроші, предмети з благородних металів, килими, найважливіші пергаментні акти та ін.) часто тримали у скарбниці на ратуші – окремому приміщенні із захищеними дверима та вікнами⁸. Для зберігання печаток на документах замовляли спеціальні різьблені скриньки-кустодії з дерева, а також купували сукно для обгортання старих

² Дуже вникливо цей момент для львівської канцелярії проаналізував: *Gębarowicz M. Stanisław Anserinus – zapomniany archiwista XVI stulecia // Studia Źródłoznawcze. Commentationes.* – Warszawa; Poznań, 1968. – Т. 13. – С. 91–121. Автор передовсім взяв до уваги книги видатків міської каси як джерело інформації про поповнення канцелярії інструментарієм.

³ *Gębarowicz M. Stanisław Anserinus...* – С. 121.

⁴ *Urządnicy miasta Lwowa w XIII–XVIII wieku / [wyd. M. Kapral].* – Toruń, 2008. – С. 341.

⁵ *Gębarowicz M. Stanisław Anserinus...* – С. 94, 100.

⁶ *Urządnicy miasta...* – С. 342.

⁷ *Петришак Б. «Лицар пера і каламаря» – писар міста Львова Войцех Зимницький (1583–1639).* – Львів, 2011. – С. 104.

⁸ *Gębarowicz M. Stanisław Anserinus...* – С. 99.

матриць, аби вберегти їх від пошкоджень⁹. Інтролігатори, окрім реставрації та виконання нових обкладинок для справ, займалися також їхнім оздобленням, тисненням зображень, суперекслібрисів, прізвищ урядників, виготовленням гачків для закривання справи¹⁰. Матеріальна база канцелярії регулярно поповнювалася з міської каси (занотовано витрати на свічки, папір, оправы, готові книги, аркуші пергаменту, віск, чорнило, канцелярські меблі і т. д.)¹¹.

У канцелярських приміщеннях також були ікони, килими, різні цінні предмети. Певне уявлення про це дає опис канцелярії лонгерії – економії з 1720 р. під заголовком: “Nota roznych Xiąg to iest Manualow, Funkcyi i Inwentarzew Recessowych do Kassy Mieyskiej nalezacych, ktore się znajduia w Lonheryi u P. Pisarza Lonherskiego”¹². Укладачами цього інвентаря стали тогочасні економи Анджей Купінський, доктор медицини та філософії, райця¹³, Рейнольд Злоторович, лавник¹⁴, та Вавжинець Снежинський з колегії сорока мужів¹⁵. Документ складається з кількох частин-описів скарбниці лонгерії, її кімнат, пивниць і горищ¹⁶. Він дійшов до наших днів у двох редакціях – чистовій і чернетковій¹⁷. Спершу мовиться про підручний архів лонгерії та бібліотечку. У скарбниці, крім зброї та начиння, виявлено й декоративні предмети: “Głowa baiwołowa z rogami nasrod skarbcu”, “koron blaszanych n[umer]o 5, te instrumenta odebrała cassa regalis y sprzedala”¹⁸. Стіни кімнати лонгерів було прикрашено трьома великими блакитними полотнами і четвертим малим (решту, як вказано, на той час уже знищили конфедерати). Далі описано “образи на полицях”, серед яких бачимо князя Лева Даниловича (“Leona fundatora miasta”)*, гетьмана Станіслава Конецпольського, королеву Елеонору-Марію Австрійську (дружину короля Міхала Вишневецького), св. Станіслава (як патрона Польщі), Богородицю з Дитям, а також герби Львова та Польщі, вирізьблені з дерева. Як це притаманно таким інвентарям, тут переважно подано розміри й матеріал виготовлення зазначених в акті речей. У кімнаті судових засідань було п’ять образів до вівтаря львівських райців (мабуть, переносні для процесій або ж змінні, що виставлялися на певні свята, – не уточнено, яких святих).

На горищі лонгерії зберігали дерев’яні щити із зображенням різних сцен (чи персон) – цими щитами прикрашали міські брами в дні тріумфального в’їзду монарших осіб до Львова (“róznych requisitów drzewnianych z pikturami do bram tryumfalnych,

⁹ *Gębarowicz M.* Stanisław Anserinus... – S. 100, 103.

¹⁰ *Ibid.* – S. 102.

¹¹ *Zubyc R.* Gospodarka finansowa miasta Lwowa w latach 1624–1635. – Lwów, 1930. – S. 221–222.

¹² *Archiwum akt dawnych miasta Lwowa* / [oprac. K. Badecki]. – Lwów, 1936. – Т. 4. – S. XVIII. Ця справа зберігається в Центральному державному історичному архіві України, м. Львів (далі – ЦДАІЛ України). – Ф. 52 (Марістрат міста Львова). – Оп. 2. – Спр. 725. – С. 76–77, 160–161.

¹³ *Urządnicy miasta...* – S. 395.

¹⁴ *Ibid.* – S. 419.

¹⁵ *Ibid.* – S. 412.

¹⁶ *Archiwum akt dawnych...* – S. 23.

¹⁷ ЦДАІЛ України. – Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 725. – С. 74–77, 156–161.

¹⁸ Там само. – С. 76.

* Це найраніший виявлений на сьогодні малярський портрет князя.

które się stawiają najśniejszym królóm JMСіom polskim panom naszym miłościwym”¹⁹. Урядник, який укладав інвентар, наголосив на цінності цих речей (як давніших, так і намальованих недавно, які “немало місту коштували”²⁰) і застеріг, щоб лонгерські слуги їх не спалили (вочевидь, такі випадки раніше вже траплялися), “mogą się jeszcze przydać temuż miastu”²¹. Незважаючи на пережитий на початку XVIII ст. “шведський потоп”, Львів і надалі залишався центром для всіх регіональних okazій – церковних, братських чи цехових церемоній, родинних урочистостей магнатів, державних свят, тож ці декорації, безумовно, часто використовували²².

Не завжди інвентарі та переліки були вичерпними, тому можемо лише припускати, скільки речей залишилося поза нашою увагою. Інколи на судових процесах, що розпочиналися після смерті писаря, йшлося про коштовності, якими хотіли заволодіти чи які намагалися приховати нащадки. Так, син уже названого міського писаря В. Зимницького, Ян Августин, згадував у суперечці з матір’ю прикраси, яких так і не описали²³.

Здебільшого мистецькі речі, наявні в побуті писарів, поділяють на іконографію, прикраси та декоровані ужиткові предмети (зброя, одяг, килими). Це засвідчує й аналізований у більшій публікації інвентар В. Зимницького²⁴.

Помешкання цього писаря на вул. Шевській не дуже відрізнялося від звичного міщанського житла, однак могло мати якісь коштовні елементи чи нетипові меблі. Знаємо, зокрема, про існування скрині для листів, у якій тримали різні документи і книжки²⁵. Інтер’єр писарської кам’яниці передбачав наявність килимків (27 штук) і килимів середнього розміру (20 червоних турецьких і багатоколірних), п’ять килимів означені як старі (їх, напевно, вже не використовували)²⁶. Більші слугували для прикривання підлоги та стін, менші – столів, лав і стільців²⁷. Висіли на стінах й ікони та портрети. Загалом у В. Зимницького зафіксовано 10 образів (Тайної вечері, Страстей Христових, святих Роха, Єроніма, Марії Магдалини, Катерини, Войцеха, Станіслава, Петра і Павла, Матері Божої Ченстоховської²⁸). Було також вісім портретів: два – короля

¹⁹ Певне уявлення про ці церемонії можна сформувати на підставі давнішого видання: *Jaworski F. Królowie polscy we Lwowie*. – Lwów, 1912. – S. 8, 40, 44–45.

²⁰ ЦДІАЛ України. – Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 725. – С. 77.

²¹ Там само.

²² Численні приклади таких подій навила: *Popiołek B. Śluby, pogrzeby, ingresy urzędnicze – ceremonie w życiu Lwowa w pierwszej połowie XVIII wieku // Lwów: miasto – społeczeństwo – kultura / [red. nauk.: K. Karolczak i Ł. Sroka]*. – Kraków, 2014. – Т. 9: *Życie codzienne miasta*. – S. 84–95.

²³ *Петришак Б. «Лицар пера і каламаря»...* – С. 79.

²⁴ Там само. – С. 62–66.

²⁵ ЦДІАЛ України. – Ф. 132 (Колекція листів державних, громадських та церковних діячів України, Польщі та інших країн). – Оп. 1. – Спр. 567. – Арк. 1; *Bartkiewicz M. Odzież i wnętrza domów mieszczańskich w Polsce w drugiej połowie XVI i w XVII wieku*. – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1974. – S. 29.

²⁶ ЦДІАЛ України. – Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 55. – С. 1363.

²⁷ *Bartkiewicz M. Odzież i wnętrza domów...* – S. 62, 65.

²⁸ Один з ранніх прикладів побутування копій шанованої ікони в міщанському побуті Львова подано в: *Александрович В. Образотворчі напрями в діяльності майстрів західноукраїн-*

Жигимонта III, один – королеви (невідомо, якої), один – Августа Угорського та родини писаря (його самого, дружини і брата з дружиною)²⁹. Це був доволі типовий для міщанства вибір – зображення членів родини, володарів і твори мистецтва на релігійну тематику, іноді також із побутовими сценами³⁰. У порівнянні з кількістю таких портретів у домівках львівського патриціату інтер'єр писаревого помешкання був досить скромним. Із декоративних елементів варто відзначити і два срібні ліхтарі та дзеркала³¹. Перші подарував писареві львівський бурмістр Марцін Кампіан, приятель нотарія³².

Щодо прикрас, то їх в інвентарі В. Зимницького не задокументовано взагалі (щоправда, їх просто могли не описати). Натомість у духівниці наступника цього міського урядника – відомого згодом не лише писаря, а й райці та бурмістра Бартоломея Зіморовича (1640–1647)³³, згадано “золотий сигнет із сапфіровим каменем” (з вирізьбленим на ньому гербом Наленч), що його тестатор заповів синові. Показовий список коштовностей дружини Б. Зіморовича Катажини. Тут золоті та срібні прикраси, перли, корали, персні, ланцюжки, скринька для парфумів, музичні інструменти, годинничок³⁴. Цінністю, звісно, вважали й численні бібліотеки (вони досить докладно описані в літературі³⁵). Книжки часто були дуже дорогими – їхня вартість залежала і від змістового наповнення, і від зовнішніх оздоб (коштовні камені в оправі, мініатюри тощо). Проте зазвичай в інвентарях міських писарів знаходимо скромніші речі. Так, у 1708 р. Ян Чехович, лавничий писар (1705–1708)³⁶, залишив по собі “килимків два, коберців троє старих”, “фарбовану скриню”, “сепет з паперами” та “покривал турецьких червоних шовкових 13”³⁷. А от у Войцеха Остроша, також лавничого писаря (1579)³⁸, був, серед іншого, “золотий сигнет”³⁹. Про такий самий подарунок

ського малярства XVI–XVII століть // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Львів, 1994. – Т. 227: Праці Секції мистецтвознавства. – С. 72.

²⁹ Про портрети львівського міщанства тієї доби див.: *Александрович В. С.* Портретная живопись во Львове в последней четверти XVI в. // Памятники культуры. Новые открытия. Письменность искусство археология. Ежегодник 1990. – Москва, 1992. – С. 243; *Його ж.* Образотворчі напрями... – С. 80–81; *Його ж.* Українське портретне малярство XVI–XVIII століть. Наближення до історії // Український портрет XVI–XVIII століть / [авт.-укл. Г. Белікова, Л. Членова]. – Київ, 2005. – С. 56. Пор. також: *Александрович В.* Львівське портретне малярство першої третини XVII століття // Культура і мистецтво західноукраїнських земель 2011, 2012 / [відп. ред. В. Александрович]. – Львів, 2019. – С. 119–186.

³⁰ *Bartkiewicz M.* Odzież i wnętrza domów... – S. 67.

³¹ *Ibid.* – S. 70–71. Про купівлю малих люстерок повідомляє в листі до писаревої Зимницької ротмістр Мишаковський: ЦДІАЛ України. – Ф. 132. – Оп. 1. – Спр. 1198. – Арк 1.

³² *Вінниченко О.* Тестамент львівського патриція Марціна Кампіана (1629 р.) // Львів: місто – суспільство – культура / [за ред.: О. Аркуші, О. Вінниченка, М. Мудрого]. – Львів, 2017. – Т. 10, ч. 2. – С. 277.

³³ *Urządnicy miasta*Urządnicy... – S. 342.

³⁴ ЦДІАЛ України. – Ф. 52. – Оп. 1. – Спр. 291. – С. 1–14.

³⁵ Див.: *Skoczek J.* Lwowskie inwentarze biblioteczne w epoce renesansu. – Lwów, 1939.

³⁶ *Urządnicy miasta*... – S. 379.

³⁷ ЦДІАЛ України. – Ф. 181 (Лянцкоронські). – Оп. 2. – Спр. 414. – С. 1–7.

³⁸ *Urządnicy miasta*... – S. 341.

³⁹ ЦДІАЛ України. – Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 337. – С. 499–502.

записано у книзі видатків 1628 р. лавничому писареві Вавжинцю Свічковичу від лавників за добру роботу. Срібні ложки презентовано 1623 р. з лавничої каси іншому писарю – Миколаєві Зихінію (на весілля)⁴⁰.

Одяг писарів слугував для вирізнення в міському середовищі та підвищення соціального статусу⁴¹. Скажімо, В. Зимницький ходив у сутанах (ця довга одежа заміняла йому популярний тоді жупан), усі вони були пошиті з найдорожчих шовкових тканин – адамашки, табіну, канафацу, імпортованих із Західної Європи або, за посередництвом вірмен, зі Сходу. На сутану писар одягав верхній одяг – чамару (за кроєм дуже схожа на кунтуш). Такого типу вбрань у нього було чотири – з оксамиту та канафацу, а також із вовняних (однак теж дорогих) тканин – турецького мухасру, фалендишу. Для утеплення їх підшивали хутром соболя, лисиці. Влітку носив плащі, яких збереглося три (два із шовку й один – з фалендишу)⁴². З листів довідуємося, що деякі речі з одягу дарували В. Зимницькому прохачі канцелярії: наприклад, самбірські шапкарі та рушничники подарували пару угорських шапок – магерок. Набагато більше деталей з'являлося в інвентарях писарів, коли ті ставали на вищу сходинку міської ієрархії.

Підсумовуючи короткий огляд писарського побуту й оточення мистецькими речами, констатуємо, що писарі як представники міської еліти могли собі дозволити володіти цінними предметами, яких набували або шляхом купівлі (також і під час подорожей), або шляхом дарування/заповідання від осіб, які потребували канцелярських послуг чи мериторичної допомоги писаря. Проте інформація про ці твори декоративно-ужиткового мистецтва дуже уривчаста – згідно з тогочасною практикою, нотували тільки їхню назву (ікона, скринька, перстень тощо) без конкретизації зовнішнього вигляду. Ще менше відомостей про авторів тих мистецьких речей. Якщо в разі інтер'єру канцелярії ще вдається відстежити, в кого куплено чи замовлено певні предмети, то історію появи приватних речей реконструювати неможливо. До того ж частину речей банально приховували під час інвентаризації або вони вже були втрачені на той момент.

Побут львівських писарів був наповнений повсякденними речами, що нерідко мали мистецьку вартість. Такі естетичні вподобання формувалися інколи ще в дитинстві, якщо писар походив із заможної родини, у період навчання в академії чи університеті, якщо він мав змогу придбати чи отримати в подарунок цінну річ, прищеплювалися через оточення, яке нав'язувало певну моду на оздоблення житла, носіння прикрас, користування декоративними ужитковими предметами.

На своєму місці праці – у міській канцелярії – нотарій теж мав під рукою речі, які виконували не лише практичну функцію, а й естетичну, були виготовлені з дорогоцінних металів, прикрашені позолотою, різьбою, тисненням. Канцелярські кімнати оббивали килимами, тут висіли полотна – світські картини (зокрема портрети) та ікони, іноді зберігали міські атрибути влади. Домашні інтер'єри писарських помешкань не дуже різнилися від типових міщанських, але могли містити професійні речі (скрині для листів, шкатулки, каламарі, пера) і більше коштовних елементів.

⁴⁰ ЦДІАЛ України. – Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 955. – С. 10.

⁴¹ *Замостяник І.* Чоловічий одяг львівських міщан кінця XVI – першої половини XVII ст. // Народознавчі зошити. – Львів, 2016. – № 4 (130). – С. 873–883.

⁴² *Петришак Б.* «Лицар пера і каламаря»... – С. 65.

Працівники канцелярії отримували презенти від міської влади, від клієнти, купували і привозили дорогі речі з мандрівок до інших міст. Основна інформація про них походить із посмертних інвентарів писарського майна, в яких не завжди наводили повні та достовірні дані.

Bohdana Petryshak. ART OBJECTS IN THE LIFE OF LVIV CLERKS OF THE 16TH-18TH CENTURIES

Everyday life of Lviv clerks who were the representatives of city's elite was surrounded by everyday things, which were valuable in art. The taste to things like this was sometimes formed in childhood in case a clerk came from a wealthy family or while studying at academies and universities when they had a chance to buy or get a valuable thing as a present. It was often done because of surrounding people who thought it was in fashion to decorate homes, to wear jewelry, to use decorative items.

In the place of work, city office, clerks also had things that performed not only a practical function, but also were decorated with gilding, carving, embossing, made of precious metals. The walls of the rooms in the city council were covered with carpets, portraits, icons, sometimes the city's attributes of power were hidden there. There were not many differences between the home interiors of clerks and typical bourgeois ones, but it could contain professional things like letter boxes, caskets, inkstands, pen and more valuable items. The office clerks received presents from city government, customers, purchased and brought expensive items travelling to other towns. Most of information about them may be found in the clerks property inventories which were not always complete and didn't contain fruitful facts.

Keywords: scribes, everyday life, artistic things, L'viv.